

Анастасія Одінцова

asyaodin@mail.ru

Херсонський державний університет, Україна

МЕТОД КАЗКОАНАЛІЗУ В ДОСЛІДЖЕННІ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Received April, 30, 2015; Revised April, 24, 2015; Accepted May, 7, 2015

Анотація. У статті викладено результати дослідження етнічної ідентичності методом казкоаналізу. Розкрито специфіку та ознаки феномену етнічної ідентичності, яке характеризується усвідомленням своєї приналежності до певної етнічної спільності. Теоретично й емпірично обґрунтовано ефективність застосування методів казкотерапії, зокрема, казкоаналізу, в дослідженні етнічної ідентичності. Феномен етнічної ідентичності у статті розглянуто за характером описаних в авторській казці відносин між образами самості досліджуваного та образу країни, у якій він мешкає. Задля досягнення мети дослідження, створено спеціальну інструкцію для написання опитаними казки про зустріч двох героїв – образу самості й України. В основній частині статті наведено й описано розроблений алгоритм аналізу казкового сюжету. Висвітлено результати емпіричного дослідження, у якому взяли участь студенти 18–20 років. Аналіз результатів дослідження дав можливість виокремити найхарактерніші образи України, а саме калини й рушника, та неповторні оригінальні образи (верба, соняшник, вітер). Визначено символіку зазначених образів у фольклорі й народних традиціях; різновиди ставлень опитаних до цих образів, а саме налагодження дружніх стосунків, бажання захистити, допомогти. У статті наведено приклад аналізу казкового матеріалу за авторським алгоритмом. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше на емпіричному рівні використано наративний аналіз, а саме метод казкоаналізу, із метою дослідження етнічної ідентичності. Отримані результати можуть бути використані для подальших психолінгвістичних досліджень, розробки діагностичного та терапевтичного інструментарію.

Ключові слова: *етнічна ідентичність, ідентифікація, казкотерапія, казкоаналіз, самість особистості.*

Odintsova, Anastasiia. Method of Fairy-tale Analysis in the Study of Ethnic Identity

Abstract. The article presents the results of the ethnic identity research by method of fairy-tale analysis. It deals with the particular characteristics and factors of the phenomenon of ethnic identity, characterized by awareness of belonging to a certain ethnic group. The effectiveness of the appliance of methods of fairy-tale therapy and in particular fairy-tale analysis in the ethnic identity research has been proved theoretically and empirically. The phenomenon of ethnic identity in article is examined by the nature of relationship between the images of the selfishness of the person under investigation and the image of the country in which he/she resides, described in the author's fairy-tale. To achieve the objective of the research, a special instruction was created for writing a fairy-tale by the interviewed about meeting of two characters – the image of selfishness and Ukraine. The developed algorithm of fairy-tale story analysis is given and described in the main part of the article. The results of empirical research, which was attended by students aged 18 to 20 years, have been presented. The analysis of the research results made it possible to distinguish the most typical images of Ukraine, namely the image of kalyna (arrowwood) and rushnyk (towel), and unique original images – willow, sunflower, wind. The symbolism of the stated images in folklore and folk traditions has been analysed. The varieties of

attitude to these images of interviewed, namely establishing friendly relations, desire to protect and help, have been defined. This article provides an example of the fairy-tale material analysis by author's algorithm. The scientific novelty of the paper is that the narrative analysis, namely method of fairy-tale analysis with the purpose of ethnic identity research has been used at the empirical level for the first time. The obtained results can be used for further psycholinguistic researches, development of diagnostic and therapeutic instrumentarium.

Keywords: *ethnic identity, identification, fairy-tale therapy, fairy-tale material analysis, self identity.*

Одинцова Анастасия. Метод сказкоанализа в исследовании этнической идентичности

Аннотация. В статье изложены результаты исследования этнической идентичности методом сказкоанализа. Раскрыты специфика и признаки феномена этнической идентичности, которые характеризуются осознанием своей принадлежности к определенной этнической общности. Теоретически и эмпирически обоснована эффективность применения методов сказкотерапии и, в частности, сказкоанализа в исследовании этнической идентичности. Феномен этнической идентичности в статье изучается по характеру описанных в авторской сказке взаимоотношений между образами самости исследуемого и образа страны в которой он проживает. Для достижения цели исследования создана специальная инструкция для написания опрошенными сказки о встрече двух героев – образа самости и Украины. В основной части статьи приведен и описан разработанный алгоритм анализа сказочного сюжета. Представлены результаты эмпирического исследования, в котором приняли участие студенты 18 – 20 лет. Анализ результатов исследования позволил выделить наиболее характерные образы Украины, а именно калины и рушника, и неповторимые оригинальные образы (ива, подсолнечник, ветер). Проанализирована символика указанных образов в фольклоре и народных традициях. Определены виды отношений опрошенных к этим образам, а именно налаживание дружеских отношений, желание защитить, помочь. В статье приведен пример анализа сказочного материала согласно авторскому алгоритму. Научная новизна работы заключается в том, что впервые на эмпирическом уровне использован нарративный анализ, а именно метод сказкоанализа, с целью исследования этнической идентичности. Полученные результаты могут быть использованы для дальнейших психолингвистических исследований, разработки диагностического и терапевтического инструментария.

Ключевые слова: *этническая идентичность, идентификация, сказкотерапия, сказкоанализ, самость личности.*

Вступ

Казка – це універсальне сховище родової історії, культури, звичаїв та настанов. Перші казки з'явилися тисячі років тому й передавалися в усній формі і лише з XVII ст. їх стали записувати. Вони виконували багато функцій: розважальну, повчальну – слугували для збереження й передачі пам'ятних історій. До нашого часу народні казки «дійшли» у видозміненому вигляді, і лише знання та вміння розшифровувати символи, приховані в казці, уможливають розуміння закладеного в ній сенсу й посилення, яке вона в собі несе.

Згідно з юнгіанськими аналітиками, колективне несвідоме зберігає у своїй пам'яті загальнолюдські знання у вигляді форм, образів та символів. Кожна окрема людина, навіть не маючи наукових знань, відповідно до трактування певного символу, інтуїтивно обере саме той, який їй потрібен для

самовираження. Цю ідею перенесено психоаналітиками на трактування символіки в казкоаналізі, пісковій терапії й арт-терапії загалом.

Використання непрямой літературної форми казки, притчі, метафори, байки дає змогу подолати бар'єр психологічного захисту людини. Ось чому ми вважаємо, що для дослідження етнічної ідентичності доречно використати методи казкоаналізу, адже символи, які будуть обрані досліджуваними для самовираження, при психологічному трактуванні нададуть більш повну інформацію порівнянно з іншими методами.

Мета статті – теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити використання казки як психологічного методу в дослідженні етнічної ідентичності.

У світлі останніх подій, що трапилися в Україні, проблема етнічної ідентичності постає особливо гостро. Уявлення про своє етнічне коріння формується під впливом знань які має індивід стосовно історії та культури своєї Батьківщини. Економічне й політичне становище країни теж має вплив на формування етнічної самосвідомості. Молодь завжди більш гостро реагує на зміни в суспільстві, ось чому ми вирішили дослідити феномен етнічної ідентичності саме на цій віковій групі.

Феномен ідентичності розглядається в руслі таких напрямів, як психологія свідомості (James 2000), психоаналіз (Freud 1991, Erikson 2006), гуманістична психологія (Maslow 1967; Rogers 1990), когнітивна психологія (Tajfel 1982). У межах символічного інтеракціонізму (Cooley 1994; Mead 2000) виявлено роль соціальних відносин у формуванні ідентичності та доведено її визначеність соціальними умовами. У роботі Дж. Міда ідентичність представлено як діалог, що народжується в соціальному досвіді. У теорії соціального конструктивізму П. Бергер і Т. Лукманн представляють ідентичність не тільки як соціальний конструкт та результат соціалізації особистості, а й обґрунтовують залежність ідентичності людини від конкретного суспільства (Berger, Luckmann 1995). Крім того, у цих дослідженнях обґрунтовано факт бінарності ідентичності за допомогою виділення в структурі ідентичності «індивідуального» й «соціального» рівнів.

Етнічна ідентичність – це один із найстійкіших історичних видів соціальної ідентичності, що є результатом пізнавально-емоційного процесу самовизначення людини (спільності) в соціокультурному просторі та характеризується усвідомленням своєї приналежності до певної етнічної спільності, а також розуміння, оцінювання й переживання свого членства в ній (Muhlynkina 2011). Етнічна ідентичність формує:

- стійке відчуття «ми»;
- бачення світу й життя за принципом «ми – вони», «свої – чужі»;
- певне ціннісне ставлення людини до себе, інших людей, суспільства та світу в цілому;
- тип самовизначення індивіда в соціальному просторі;
- світогляд і спосіб життя людини.

Згідно із сучасною дослідницею Ю. В. Мухлінкіною, основними ознаками етнічної ідентичності слід визнати володіння рідною мовою; співзвуччя духовності етносу, наявність певної спрямованості світогляду, соціальних якостей, освоєння духовної культури етносу (наукових знань, вірувань, норм моральності, художніх та естетичних досягнень й ін.); уключеність у господарську діяльність народу; спільність психічного складу; слідування національним традиціям, звичкам, обрядам, святам; усвідомлення свого зв'язку з культурою народу, готовність діяти в її інтересах (Muhlynkina 2011). Ці властивості перебувають у складному, діалектично суперечливому взаємозв'язку, їх набір, ступінь прояву та важливість тих чи інших атрибутів носить конкретно-історичний, соціально зумовлений характер.

Процедура дослідження

У нашій науковій розвідці психолінгвістичний потенціал казки реалізується на основі емпіричного дослідження Л. Засекіної, що полягало в обґрунтуванні використання українських прислів'їв і приказок у когнітивно-поведінковій терапії. Казка так само, як і прислів'я, приказки та метафори, «служить своєрідним сховищем національно-культурної пам'яті й етнічною пам'яткою щодо поведінки в різних життєвих контекстах» (Zasyekina 2014:117).

В основу дослідження покладено таке *припущення*: феномен етнічної ідентичності можна дослідити за характером описаних в авторській казці відносин між образами самості досліджуваного та образу країни, у якій він мешкає. Ми можемо стверджувати про прийняття й ідентифікацію себе як українця у випадках, коли між героями казки налагоджуються позитивні стосунки (дружба, кохання, взаємодопомога та взаємна підтримка). І навпаки, у разі ворожих, конкурентних чи дистантних відносин можемо стверджувати про ускладнення етнічної ідентифікації, можливий внутрішній конфлікт на ґрунті кризи етнічної ідентичності, несхвалення політичної ситуації в країні тощо.

Для підтвердження висунутого припущення розробили інструкцію – особливу умову до написання казки.

По-перше, для того щоб увести в авторську казку образ країни, попередньо попросили досліджуваних назвати асоціацію на слово-стимул «Україна». Отже, ми отримали одного з головних героїв казки. Далі, досліджувані назвали другого героя, який у них асоціюється із собою, тобто образ самості. Так ми отримали образи двох головних героїв.

По-друге, позначено основну тему казки, надавши досліджуваним інструкцію, як написати казку у вільній формі про зустріч цих двох героїв і замалювати найяскравіший момент твору.

Згідно з правилами казкотерапії, авторську казку пишуть на білому аркуші олівцем. Дотримання цієї умови підвищує творчий потенціал учасників, полегшує процес «спілкування із власною підсвідомістю» та є

додатковою діагностичною інформацією, адже дає змогу побачити натиск при написанні деяких слів.

Отже, ми задали певні критерії, за якими згодом виконано психологічний аналіз.

Обговорення результатів

Аналіз отриманих результатів проводили за спеціально розробленим алгоритмом, який уключав такі пункти:

1. Опис образу головного героя, його психологічних характеристик – відображає самість автора казки. Згідно з К. Юнгом, самість – це архетип єдності та цілісності, серцевина особистості навколо якої організовані й об'єднані всі інші елементи (Jung 2001).

2. Опис образу України та символу який її представляє. Згідно з аналітичною психологією, символ несе в собі інформацію як з індивідуального несвідомого (ті уявлення, які має про цей символ сама особа), так з колективного несвідомого (загальнонаціональні традиції й трактування).

3. Стосунки між героями.

– Хто ініціатор зустрічі? Чи проявляє самість автора цікавість до образу країни, чи ця зустріч відбувається з примусу, за наказом чи на чиєсь прохання.

– Емоційне забарвлення першої зустрічі: приємне чи неприємне.

– Характер відносин, які виникли між героями: дружба, кохання, домінування-підпорядкування, конкуренція, боротьба, ворожнеча.

У нашому дослідженні взяли участь студенти Херсонського державного університету 18 – 20 років (20 осіб). Отже, проаналізувавши авторські казки та малюнки студентів, ми отримали такі результати.

Окремо зупинимось на аналізі образу України. Символ, який трапляється майже у всіх казках, – калина, зображений у вигляді молодої дівчини Калини, куща або гілки калини. У слов'ян калина здавна символізувала дівочу красу, молодість, здоров'я, радість і веселощі. У будинках червоний кут хати часто був прикрашений кетягами калини. Уважалося, що червоні ягоди цього куща вбережуть домочадців від нечистої сили й пристріту. Калину називали весільним деревом – жоден весільний обряд не обходився без неї. Букети з гілок цього куща з ягодами, ставили на весільний стіл перед нареченим і нареченою в знак побажання довгого й щасливого сімейного життя. Ягодами калини прикрашали коровай та інші страви, вінок із калини був на голові нареченої. В Україні калина – один із символів Вітчизни, патріотизму, любові до Батьківщини.

Другий символ, який трапляється в декількох казках, – це рушник. Цей образ зображений у чотирьох казках й набув вигляд символу, оберегу, головної умови для початку весни та дороговказу. Стосовно національної символіки рушника, то треба звернути увагу на те, що здавна кожна оселя в Україні була прикрашена ним. Хата без рушників, як казали в народі, – що родина без дітей. Вишитий рушник створює настрій, формує естетичні смаки, є взірцем людської працьовитості. Із рушником, як і з хлібом, приходили до

породіллі, ушанували появу немовляти в родині, із рушником виряджали в далекий путь батька чи сина, чоловіка або коханого, одружували дітей, зустрічали рідних і гостей, проводжали людину в останню дорогу, ним прикривали хліб на столі. Рушник пройшов крізь віки й нині символізує чистоту почуттів, глибину безмежної любові до своїх дітей.

Серед оригінальних символів, які використано лише в одній казці, були такі, як верба, соняшник і вітер.

Образ верби теж наявний у народному фольклорі. Значення цього дерева частково перенесено в християнство (свято Вербної неділі). Верба символізує весну та сонце. Слов'яни вірили: міцна верба захищає від стихійних лих, нечистої сили, але стара («клята»), як вважали в деяких районах України, Сербії та Польщі, може стати притулком нечисті. Верба, за багатьма віруваннями допомагала зберегти й повернути здоров'я. Під час виконання психодіагностичних методик, вербу частіше малюють жінки, ніж чоловіки. Аналізуючи малюнки людей, які малюють «плакучу вербу», фахівці часто відзначають у них нестачу енергії, прагнення до твердої опори, труднощі в ухваленні рішень, пошук позитивних контактів. Деякі дослідники відзначають фіксацію на минулому досвіді й депресію. У казці досліджуваної верба – це дерево, у якому живе чарівний дух, що описаний у вигляді молодої, гарно вбраної дівчини. Вона, як матір, пригортає головну героїню, голубить та дає сил вирушати далі в життєву мандрівку.

Соняшник – це символ безсмертя, він народжується знову зі свого насіння та продовжує жити далі. У національній символіці це символ сонця, праці й достатку, сили й добробуту.

Незвичайний символ, який описаний у казці однієї з учасниць, – це вітер, адже казки про природні явища трапляються досить рідко й більш характерні для країн Азії (Японії, Китаю, Кореї). У казці Вітер – сильний та незалежний король країни, жителі якої живуть у злагоді. Проте коли починається пожежа, він не може власними силами її загасити й робить тільки гірше.

Отже, в авторських казках наших досліджуваних частіше трапляються образи калини та рушника. Ми інтерпретуємо ці символи, як якості сили, самодостатності, здатності підтримувати інших, лікувати й оберігати. Проте у випадках, коли калину зображали як молоду дівчину, символ був трансформований у слабку, незахищену дівчину, яка потребує допомоги та захисту. Такий сюжет обрали двоє досліджуваних чоловічої статі. Тема захисту молодої дівчини характерна для казок юнаків.

Відносини між головними героями поділяються на три види:

1. Герой самоті намагається захистити героя, який символізує Україну: голуб викрадає гілку калини та повертає на рідну землю; Іван Царевич перемагає в битві лихого Анаксимандра, визволяє Калину й одружується з нею і т. ін.

2. Герой самоті виступає в ролі помічника: Вода допомагає Вітру загасити пожежу; дуб захищає калину від сильних вітрів тощо.

3. Між героями виникає дружба: Кішка йде до Верби на руки й спокійно засинає; із тих пір соняшник та дівчинка були завжди разом й ін.

Як приклад наведемо одну з авторських казок та зробимо її психологічний аналіз. Текст казки, зі згоди автора, наведено дослівно.

Было это давным-давно, а может быть и не так давно. Процветало одно государство, все в этой стране были счастливы, не было бедности, везде царили смех и улыбки. И во всем этом был один маленький секрет – это была веточка калины, она защищала страну от всех бедствий. Все так и было хорошо, если бы не одно но ... Одной прекрасной звездной ночью в скarbницy, где хранилась эта веточка калины, вломился злой огромный медведь и украл калину.

В государстве тут же пропало солнышко, небо заволокли огромные, черные тучи, на страну упал мрак, холод, град, голод, начали умирать мирные жители.

Много смельчаков отправлялись за спасением веточки, но все они погибли. Никто не знает, сколько бы это продолжалось, но однажды в мрачном небе запархал голубь и улетел в направлении государства, откуда шли все беды – в страну медведя.

Голубь перед самым носом забрал у медведя веточку калины и поднялся в высь. Как не рычал, как не злился медведь, но он никак не мог отобрать калину.

Каким же было счастье жителей государства, когда они увидели летящего в небе голубя с веточкой калины в клюве. За летящим голубем небо становилось чистым, мирным.

Очень вскоре в государстве все наладилось, жизнь потекла тем же ручьем, что и была раньше.

Під час аналізу казки передусім звертаємо увагу на символіку головних героїв, а саме гілки калини та голуба.

У загальнолюдській символіці голуб – птах миру, вісник богів. Після закінчення Другої світової війни, Всесвітній конгрес прихильників миру обрав своїм символом зображеного П. Пікасо голуба з оливковою гілкою у дзьобі. У казці досліджуваної цей образ трансформовано в голуба з гілкою калини в дзьобі, проте ми вважаємо що ці символи тотожні.

Образ гілки калини в казці представлено у вигляді оберегу країни, гаранта добробуту та миру. Вона дуже цінна й бажана для негативного героя казки, її повернення супроводжується відновленням щасливого життя в країні. Авторка зобразила цей момент у своєму малюнку, проаналізувавши який, можемо припустити, що майбутнє ввижається їй страшним і тьманим, проте зараз вона сповнена надії.

Ініціатором зустрічі двох героїв виступає самість особистості. Голуб виконує роль захисника гілки калини, повертає її додому. Між ними налагоджуються позитивні стосунки й, більш того, голуб і гілка калини, поєднуючись, трансформуються в один символ, який, як зазначено вище, символізує бажання миру.

Таке поєднання двох героїв трактуємо як символічне представлення етнічної ідентифікації, прийняття себе в ролі українця й духовного досвіду етносу. Проте слід відзначити мову написання авторської казки. Згідно з Ю. В. Мухлінкіною однією з ознак етнічної ідентичності є вільне володіння рідною мовою. Для жителів півдня України ця проблема досі залишається актуальною. Ми відзначили, що з двадцяти авторських казок лише чотири написані українською мовою.

Висновки

Отже, ідентичність – це суб'єктивне одухотворене відчуття тотожності й цілісності; це не певна незмінна, раз і назавжди отримана чи успадкована характеристика особистості, навпаки, її природа – процесуальна, динамічна, тобто змінна. Ми пропонуємо використовувати в якості методу дослідження етнічної ідентичності поруч із такими методами, як опитання й анкетування, казкоаналіз. Цей метод має ширші можливості, більш інформативний та глибинний. Узагальнюючи отримані результати, відзначимо: відсутність кризи етнічної ідентичності у всіх опитаних; сповнений надії та віри погляд у майбутнє; позитивне зображення образу України (сильна, гарна, добра, мудра, символ оберегу). Перспективним вважаємо подальше дослідження методу казкоаналізу для вивчення актуальних суспільних питань.

Список літератури

References

1. Berger, P., Luckmann, T. (1995). *Social'noe konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sociologii znaniya [The social Construction of Reality. A Treatise on the Sociology of Knowledge]*. Moscow: Medium.
2. Cooley, Ch. (1994). *Social'na samist' [The Social Self]*. Moscow: Moscow State University.
3. Erikson, E. (2006). *Identichnost'. Junost' i krizis [Identity. Yunost and Crisis]*. Moscow: Progress.
4. Freud, S. (1991). *Massovaya psihologiya i analiz chelovecheskogo "Ya" [Mass Psychology and the Analysis of the "I"]*. Tbilisi: Merani.
5. James, W. (2000). *Vvedenie v Filosofiju [Introduction to Philosophy]*. Moscow: Respublika.
6. Jung, K. (2001). *Arkhetip i Simvol [Archetype and Symbol]*. Moscow: Akademicheskiiy Proekt.
7. Maslow, A. (1967). A theory of metamotivation: the biological rooting of the value-life. *Humanistic Psychology*, 7, 93 – 127.
8. Mead, G. (2000). *Duh, Samist' i Suspil'stvo. Z Tochky Zoru Social'nogo Biheviorysta [The Spirit, Self and Society. In Terms of Social Behaviorist]*. Kyiv: Ukrai'ns'kyj Centr Duhovnoi' Kul'tury.
9. Muhlynkina, Ju. (2011). *Jetnicheskaya identichnost': sushhnost', sodержanie i osnovnye tendencii razvitiya [Ethnic identity: the nature, content and development trends]*. Moscow: Labirint.
10. Rogers, N. (1990). *Tvorchestvo kak usilenie sebia [The creativity as strengthening itself]*. *Voprosy Psihologii*, 1, 164–168.
11. Tajfel, H. (1982). *Social'naya identichnost' i mezhhgruppovye otnosheniya [The social identity and intergroup relations]*. Moscow: Labirint.

12. Zasyekina, L. (2014). Ukrainski pryslivia i prykazky yak psyholingvistychnyi resurs kognityvno-povedinkovoyi terapii tryvozhnyh rozladiv [Ukrainian proverbs and sayings as psycholinguistic resource of cognitive and behavioral therapy of anxiety disorders]. *Psychological Prospects*, 24, 112–124.